

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглянуто три основних психологічних підходи до дослідження феномену міжкультурної комунікації та підготовки до неї (структурно-аналітичний, діяльнісний, культурологічний). Наводиться детальний аналіз психологічних категорій, що здійснюють суттєвий вплив на досліджуваний процес.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, психологічні підходи, комуніканти, провідна діяльність, опосередкована взаємодія.

Протягом останніх років Україна відстоює свій статус на міжнародній арені, статус незалежної, конкурентоспроможної, європейської країни. Наша країна відкрита для співпраці з іншими державами, що в свою чергу покладає значну відповідальність за результати такої взаємодії. Ці зміни позначаються на системі освіти, чим обумовлюється і зміна пріоритетних завдань. На сучасному етапі перед педагогами постає задача підготувати студентів до продуктивної співпраці з представниками інших країн і, відповідно, інших культур. Тому зростає значення міжкультурної комунікації як важливої складової підготовки майбутніх фахівців. Для того, щоб діяльність педагога в цьому напрямі була успішною, ми вважаємо за доцільне дослідити психологічні сторони міжкультурної комунікації.

Коли мова йде про комунікацію, особливо міжкультурну, провести межу між соціологічними, педагогічними і психологічними дослідженнями дуже важко, оскільки всі вони мають справу з цінностями, мотивами, установками, стереотипами і забобонами. Психологів в цій області цікавлять, в першу чергу, вплив культурних відмінностей на процеси інтерпретації і категоризації, а також природа відповідних поведінкових стереотипів. В психологічних дослідженнях міжкультурної комунікації окреслюються три основні підходи: *структурно-аналітичний, діяльнісний та культурологічний*. Ключовою при вивченні взаємного психологічного впливу людей один на одного є й проблема міжкультурної комунікації, яка займає центральне місце в працях представників *структурно-аналітичного підходу*: Б. Г. Ананьєва, В. М. Мясіщева, О. О. Бодальова та ін.

Так, Б. Г. Ананьєв досліджує її, пов'язуючи з проблемою формування людини як особистості, як суб'єкта діяльності. Комунікація відіграє провідну роль у побудові людських відносин. «Поведінка людини, – пише вчений, – виступає не тільки як складний комплекс видів її соціальної діяльності, за допомогою яких уособлюється

навколишня природа, але й як спілкування, практична взаємодія з людьми в різноманітних соціальних структурах» [1, с. 160]. Психолог наголошує, що комунікація є обов'язковою складовою усіх видів діяльності, необхідною їх умовою, при цьому вона проявляється у процесах формування особистості, розвитку людини як суб'єкта діяльності, становленні її індивідуальності. Різних комунікативні ситуації також впливають на ці процеси та на розвиток особистості, на її розум, почуття, волю і т.д. [2, с. 24]. А тому міжкультурна комунікація необхідна при становленні особистості фахівця міжнародного рівня, що успішно відбуватиметься за умови застосування комунікативних ситуацій у навчальному процесі.

Суттєвими у комунікації, за Б. Г. Ананьєвим, виступають індивідуальні психологічні риси, тому важко відокремити у структурі та динаміці цього процесу особистісне від суспільного. «Комунікація – настільки ж соціальне, наскільки й індивідуальне явище. Ось чому нерозривно пов'язано соціальне й індивідуальне в найважливішому комунікативному засобі – мові, індивідуальним проявом і механізмом якого є мовлення...» [2, с. 25]. Це дає підстави стверджувати, що саме культура має значний вплив на комунікацію, але разом з тим вона носить і особистісне забарвлення. Міжкультурна комунікація ж не тільки підпадає під вплив культур, а визначається ними.

Аналізуючи психологічну сутність процесу міжкультурної комунікації в своїй концепції психології відносин особистості, інший представник структурно-аналітичного підходу В. М. Мясіщев приймає відносини як одиницю аналізу особистості і всебічно вивчає проблему комунікації, виходячи з відносин людини. Він зазначає, що зв'язок відображення людьми один одного в комунікації з їх взаємовідносинами очевидний. В комунікативній взаємодії вони відображаються з різноманітною активністю, вибірковістю, позитивним або негативним характером. Таким

чином, способом або формою відносин є поводження людини з людиною.

Проблему міжкультурної комунікації дослідник розкриває через аналіз взаємозалежності пізнання людьми один одного, поводження людей між собою при спільній діяльності. Також до основних позицій, котрі варті уваги, вчений відносить і психогенез таких продуктів спілкування людей, як звичаї і традиції, розвиток окремих сторін мови і культури: «Побут і традиції людей, виступаючи предметом соціології, етнографії та історії, є одночасно і предметом того розділу або галузі психології, яку справедливо називають соціальною» [3, с. 159 – 160]. Тобто, він підкреслює важливість вивчення способів поведінки, впливу культури на них при підготовці студентів до міжкультурної комунікації.

Детальний та всебічний аналіз комунікативного процесу ми знаходимо в працях О. О. Бодальова. Вчений рефлексує над проблемами впливу характеристик емоційної сфери особистості при комунікації на формування типового для неї стилю, способів поводження в різних ситуаціях, котрі пов'язані з комунікативним процесом і т.д. Керуючись принципом А. С. Макаренка «щонайбільше вимогливості до людини і одночасно щонайбільше до неї поваги», він виділяє ряд особистісних якостей, котрі є необхідними як для успішної повсякденної комунікації, так і для міжкультурної: 1) врахування індивідуальної своєрідності кожної людини; 2) спрямованість, при якій «інші люди стояли б не на периферії, а в центрі системи цінностей, що формується»; 3) відчуття чужого «ти» з такою ж силою як і свого «я» та інші [2].

Тобто, для здійснення ефективної міжкультурної взаємодії мало лише одного бажання, кожен повинен працювати над собою, розвиваючи певні психологічні здібності, цілеспрямовано навчатись. Таким чином, очевидним О. О. Бодальов відмічає необхідність та важливість такого напрямку як «психологія пізнання людьми один одного». «Досягнення позитивного результату при спілкуванні, – пише він, – як правило, пов'язане з адекватним чуттєвим відображенням один одного співрозмовниками, накопиченням і правильним узагальненням ними інформації один про одного» [2, с. 89]. Саме тому і міжкультурна комунікація є значно складнішою, оскільки в ній значущими виступають питання формування образу іншої людини, ролі статі, віку, професії, належності до тієї чи іншої спільноти і, відповідно, до *іншої культури* (курсив наш) для створення певного уявлення про партнера, підбору

відповідних комунікативних форм, запобігання непорозуміння та уникнення конфліктів.

Представники *діяльнісного підходу* в психології (В. М. Бехтерев, Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, О. М. Леонтьєв, О. О. Леонтьєв та ін.) фактично ототожнюють комунікацію з діяльністю, відповідно і застосовують аналогічні методи дослідження обох цих феноменів.

Так, комунікація як механізм творення спільної діяльності та формування її колективного суб'єкту має велике значення для соціально-психологічної теорії В. М. Бехтерева. Дослідник наголошує на важливості процесу комунікації у розвитку особистості. «Люди, котрі виросли у спілкуванні з більш різноманітним колом осіб, є більш розвинутими в порівнянні з тими, котрі живуть окремо від суспільства» [4, с. 7]. Психолог виділяє два види комунікації: безпосередню та опосередковану. Цей розподіл характеризується наявністю або відсутністю будь-якого посередника в самому комунікативному процесі: «В одних випадках мова йде про безпосереднє спілкування окремих членів колективу; в інших – спілкування відбувається тільки через посередництво; в третіх – шляхом письмового або друкованого слова» [4, с. 43 – 44]. Посередниками в такому випадку можуть бути телефон, листи, телеграми, поцілунки, температурні або електричні подразники, азбука сліпих, пестоці, різні речі, пам'ятники історії та ін. З огляду на вище наведені приклади, ми схильні відносити міжкультурну комунікацію саме до опосередкованої, тому що вона здійснюється за посередництвом «культурної призми», яка виступає своєрідним фільтром усієї інформації.

Діяльнісний підхід представляє і Л. С. Виготський, надаючи комунікації найважливіше місце у взаємодії людини з навколишньою дійсністю, починаючи з самого народження і протягом усього життя і виділяючи два види такої діяльності: "неопосередковану мовленням або будь-якою іншою системою знаків чи засобів" і ту, що ґрунтується на розумінні та почуттях [5]. Перший вид можемо спостерігати тільки у світі тварин, оскільки вона є «примітивного виду», «зараженням». «Спілкування, засноване на розумінні та на цілеспрямованій передачі думки і переживань, обов'язково потребує певної системи засобів, прототипом якої була, є та завжди лишатиметься людська мова, що виникла з потреби в спілкуванні у процесі праці» [5, с. 16]. З точки зору діяльнісного підходу, за О. М. Леонтьєвим, мовленнєву діяльність можна віднести до внутрішньої, творчої, когнітивно-психічної з різною мірою конструктивності. Вона є істинною

діяльністю, що зберігає свою загальну структуру, у якій би формі не здійснювалась. Її не можна виключити із суспільного процесу: «Реальним базисом особистості людини є сукупність її суспільних по своїй природі відношень до світу, котрі реалізуються її діяльністю...» [6, с. 140].

О. О. Леонтьєв також підіймає проблему комунікації між представниками різних культур, відмічаючи, що в більшості випадків ми маємо справу з розумінням комунікації скоріше як повідомлення, ніж як власне спілкування. Психолог дає і більш широке її розуміння: комунікація є «не стільки процес зовнішньої взаємодії ізольованих особистостей, скільки спосіб внутрішньої організації і внутрішньої еволюції суспільства як цілого, процес, за допомогою якого тільки і може здійснюватися розвиток суспільства – оскільки він припускає постійну динамічну взаємодію суспільства і особистості» [7, с. 21]. *Культурологічний підхід* (В. П. Зінченко, С. У. Гончаренко, О. В. Киричук, Ю. І. Мальований, Д. Мацумото, В. О. Моляко, А. В. Фурман та ін.) щодо підготовки майбутніх спеціалістів до міжкультурної комунікації у психології забезпечує обов'язкове дослідження впливу насамперед культури та ціннісних орієнтацій на комунікативну діяльність як сформованої здатності до освоєння суспільних норм, детермінованості соціальної поведінки, що формуються і реалізуються через культуру. Сучасні розробки проблеми міжкультурної комунікації ведуться психологами у сферах національної культури та ментальності, національного характеру комунікації (А. В. Фурман), міжособистісних конфліктів при спілкуванні та способів їх подолання (В. А. Семиченко), тощо.

Зокрема український психолог В. П. Зінченко зазначає, що різноманіття світових мов становить багатство людства, оскільки саме воно дає стійкість, породжує індивідуальність, особистість, професію, етнос і націю. Це стає вагомою підставою для опанування мистецтва міжкультурної комунікації. Досліджуючи «дар мов» та розглядаючи культуру як текст або сукупність текстів, вчений зосереджує увагу і на феномені поліглотів, які здатні «прочитати ці тексти» [8, с. 88 – 91]. Опанування іншої мови, а разом з нею і культури, виконує роль своєрідних фільтрів, уточнює, поглиблює, змінює всю картину світу і самого суб'єкта. Тому підготовка до міжкультурної комунікації виступає не тільки складним явищем з точки зору філософії та соціології,

але й здійснює надзвичайно серйозний психологічний вплив на особистість.

Аналізуючи навчально-виховний процес, науковці В. О. Моляко та О. В. Киричук відмовляються від трактування його як звичайної передачі знань і схиляються на користь передачі перш за все духовних цінностей [9], що постає актуальною проблемою при формуванні готовності до міжкультурної комунікації, де на перший план виходить не просто знання мови та культури співрозмовників, а саме ціннісне ставлення, і через нього вірне трактування та усвідомлення особливостей комунікативного процесу. Домінуючими орієнтирами тут, на думку В. О. Моляко, виступають творчий та естетичний фактори [10].

Належність людини до соціуму, тим самим і до певної культури, її розвиток в ньому, становлення як особистості та індивідуальності є провідним питанням праць А. В. Фурмана. Вчений підкреслює, що «фундаментальний факт неподільності особи і соціуму свідчить про постійний взаємообмін психологічними вартостями, значеннями і смислами між цими, по різному унікальними, суб'єктами» [11, с. 12]. Тобто зв'язок особистості і культури нерозривний і постійний, що виявляє домінуючу роль при будь-яких міжкультурних контактах і визначає їх перебіг.

У психології проблема комунікації є однією з центральних проблем, оскільки саме явище розглядається як умова формування людини як особистості; як людська діяльність, складова всіх видів діяльності, а тому соціальне та індивідуальне явище, обумовлене особистісними характеристиками комунікантів і соціальними факторами. Міжкультурна комунікація, відповідно, виступає фактором формування особистості професіонала, фахівця в певній сфері діяльності, а тому визначається не тільки індивідуальними і соціальними елементами, але й культурними особливостями взаємодіючих сторін.

Отже, аналізуючи психологічні дослідження процесу спілкування та комунікації, можна зробити висновок, що саме ці дослідження зробили значний вклад в процес формування міжкультурної комунікації, оскільки багато педагогів використовують їх результати в своїй професійній діяльності. Доцільним є встановлення зв'язку комунікативного процесу з різними видами діяльності, що дало можливість активно використовувати ігрові, проєктивні та інші методи при формуванні міжкультурної комунікативної компетенції у студентів.

Література

1. *Ананьев Б. Г.* Избранные психологические труды / Б. Г. Ананьев : [в 2-х т.] – М., – 1980. – Т. 1. – 357 с.
2. *Бодалев А. А.* Личность и общение : [избр. тр.] / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271 с.
3. *Мясищев В. Н.* Психология отношений : [избр. психол. тр.] / В. Н. Мясищев. [под ред. А. А. Бодалева]. – Акад. пед. и соц. наук., Моск. психолого-соц. ин-т. – М. : Ин-т практ. психологи; – Воронеж : НПО»МОДЭК, 1995. – 356 с.
4. *Бехтерев В. М.* Коллективная рефлексология / В. М. Бехтерев. – Пг., 1921. – 256 с.
5. *Выготский Л. С.* Мышление и речь / Л. С. Выготский. – [5 изд., испр.]. – М. : Лабиринт, 1999. – 351 с.
6. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, Издат. центр «Академия», 2004. – 352 с.
7. *Леонтьев А. А.* Психология общения / А. А. Леонтьев. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
8. *Зинченко В. П.* Мышление и язык : [учеб. пособ.] / В. П. Зинченко. – Международный ун-т природы, общества и человека «Дубна». – Дубна, 2004. – 141 с.
9. *Киричук О. В.* Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України / О. В. Киричук. – Рідна школа. – 1991. – № 5. – С. 33–40.
10. *Моляко В. О.* Концепція виховання творчої особистості / В. О. Моляко. – Рідна школа. – 1991. – № 5. – С. 47–51.
11. *Фурман А. В.* Психокультура української ментальності / А. В. Фурман. – Т. : Економічна думка, 2002. – 131 с.

Н. В. Захарчук

АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ИЗУЧЕНИЮ ПРОЦЕССА ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются три главных психологических подхода к исследованиям феномена межкультурной коммуникации (структурно-аналитический, деятельный, культурологический). Приводится детальный анализ психологических категорий, которые наиболее влияют на изучаемый процесс.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, психологические подходы, коммуникатор, ведущая деятельность, взаимодействие через посредника.

N. V. Zakharchuk

THE ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING OF THE PROCESSES OF STUDENT'S TRAINING TO CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

SUMMARY

The article reveals the detailed analysis of psychological approaches to the problem of cross-cultural communication teaching (structural and analytical, operational, cultural). Therefore, the most influential psychological categories are explored.

Key words: cross-cultural communication, psychological approaches, communicators, leading activity, intermediate interaction.

